

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

SDPB.

Coll. No. 862

Title Vidyānanda.

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 762 Subject : Vedānta

Title : Vidyānanda

Author : Vidyāraṇya Muni Scribe : -

Date of the work : - Date of the Ms. : -

Place of the work : - Place of the Ms. : -

Size : 11.2" by 5.2" Extent : 5 foll

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : -

श्रीगुरुवेनमः॥ ॥ इदानीं वृत्तवृत्तिवर्तिष्यमाणो ग्रंथयोः संबंधमाह॥ योगिनेति॥ १॥ ब्रह्मानंदस्वरूपमाह॥ विषयश्रुतिस्तस्यावांतरनेदमाह॥ दुःखेति॥ २॥ चातुर्विधमेव दर्शयति॥ दुःखानां वदति॥ नीकैर्नीयं दुःखं विनजते॥ ऐहिकमिति॥ ऐहिकस्य निवृत्तिरुद्वहद्वारण्यवाक्येनोक्तं इत्याह॥ निवृ

श्रीपरमात्मनेनमः॥ ॥ योगेनात्मविवेकेन दैतमिच्छात्वं चिंतया॥ ब्रह्मानंदं पश्यतो य विद्यानंदो निरूप्यते॥ १॥ विषयानंदविविद्यानंदो धीवृत्तिरूपकः॥ दुःखानां वादिरूपेण प्रोक्त एष चतुर्विधः॥ २॥ दुःखानां वाशकामासिः कृतकसो दुःखमिसो॥ प्राप्तप्राप्तो ह मित्ते वंचातुर्विधमुदाहृतं १ ऐहिकं चासुखिकं चैव दुःखं विधिरितं॥ निवृत्तिर्माहिकस्याह दृढद्वारण्यकं च॥ ४॥ आत्मानं चेति विज्ञानी यादृशं स्मीतिपुरुषा किमिदं कस्य कामाय शरीरमनुसंदरेत्॥ ५॥ जीवात्मा परमात्मा द्विविध इति॥ चित्तात्मनि निदिष्टे जीवमज्ञो कृतं वृत्तेत्॥ ६॥ श्रीति॥ ८॥ तद्वृत्तिराकंपवति॥ आत्मानं चेति॥ ५॥ आत्मनि शोकसंबंधं दर्शयितुं तद्वेदमाह॥ ५॥ जीवात्मेति॥ आत्मनो जीवत्वे निमित्तमाह॥ चित्तादिति॥ चैतन्यस्य मूलरूपकारणरूपेस्त्विति॥ शरीरे स्थादात्मन्यमेव महिदितो नोक्तं न वति॥ स नोक्ता जीव इत्युच्यते॥ ६॥

वि. नं.
९

इदानीं परमात्मनः स्वरूपमाह ॥ परमात्मेति तस्मिन् नो गतं रूपं तावत्प्राप्तिप्रकारमाह ॥ तादात्म्यमिति नाम रूपं व्यनाधिष्ठान
त्वेन तत्तादात्म्यं कं प्राप्तिप्रकारमाह ॥ तच्चिवेकेन न इति ॥ तासां शरीरं च पुन
गच्छां विवेकेनैतदज्ञाने जाते मतिनो जयं नो कुरु नो गतं रूपं नास्तीत्यर्थः ॥ उक्तमर्थं विवृणोति ॥ नो गतं मित्रं निति ॥ का
स्मिन् शरीरे को ह्यरहत्यां कपस्त्रं देहे विद्यमाना ह्यरान् दर्शयति ॥ आधयति ॥ लिंगदेहगतकक्षराणां नाह ॥ काम

परमात्मा सच्चिदानंदतादात्म्यं नाम रूपं यो ॥ गतानो गतं तावत्प्राप्तिप्रकारमाह ॥ तच्चिवेकेन न इति ॥ नो गतं मि
त्रं नो कुरु नो गतं शरीरं मनु संज्वरेत् ॥ ज्वराद्विषु शरीरे पुष्टितानत्वात्मनो ह्यरः ॥ नो गतं मित्रं नो कुरु नो गतं शरीरं
पुष्टिस्त्रलदेहे ह्यरः ॥ कामक्रोधद्वयः सृष्ट्येव यो बीजं तु कारणे ॥ एषां च द्वैतानंदमार्गे
रापरात्मनि विवेकिते अपश्यन् चास्त्रवं नो गतं किं नो मे छेत्परात्मवित् ॥ १॥ ॥

क्रोति ॥ एषां ॥ इदानीं मुदा हतश्रुतितात्पर्यं कथं नमज्जिन पूर्वोक्तमेवार्थं विषदयति ॥ अद्वैतानंदेति तृतीयाध्याये
प्रकारेण मायाकार्यं नाम रूपासां सच्चिदानंदपरमात्मनि विवेचिते मे देन जाते मतिमं वं प्रपंचं मिथ्येति ज्ञानं किं
नाम नो गतं मित्रं निति ॥ १॥ ॥

तत पूर्वधियाये करीमाजीवात्मस्वरूपे संगकूटस्यैतन्मस्वरूपे निश्चिते सति कामयिचुरतावाहुरादिमंबंधोना
 स्त्रीत्याह। आत्मानंदइति॥ १॥ इहानीमा मुष्मिकं द्वारं प्रदर्शयति। पुण्यपापेति तस्मान्नावः प्रथमाध्याये निरूपि
 तइत्याह प्रथमेति॥ २॥ ननु ज्ञानिनश्चरच्छकर्मविषया चिंतामा नूत। आगमिः कर्मविषया चिंतानुमेवेत्या
 शंक्यतद्यथा पुष्करपल्लवइत्यादिश्रुत्याज्ञानिनः स्या। गामिकर्मसंबंध निराकरणत्र विषयापि चिंताना

आत्मानंदो करीमा मित्नीवात्मस्य वधारिते। नोक्तानैवास्ति कोप्यत्र शरीरे बुद्धरः कृतः॥ १॥
 पुण्यपापद्वये चिंता दुःखमा मुष्मिकं न वेत्। प्रथमाध्याये बोक्त चिंतानैवं तपेदिति॥ २॥ म
 या पुष्करपल्लवमिन्द्रपामश्लेष एतया। वेदना रुद्धमागामिकर्मणोऽश्लेषां बुद्धेः॥ ३॥ इषी
 कान्दुण्डुलस्य बुद्धिदाहः क्षणाद्यथा। तथा संचितकर्मसिद्धाधेन वति वेदनात्॥ ४॥ यथै
 धामिसमिद्धो ग्रिस्तस्मात् कुरुते जुनि। शान्ताग्निमवकर्मणि सस्मसात् कुरुते तथा॥ ५॥ यस्मिन्नाह
 कृतो वावो बुद्धिर्यस्मिन् न लिप्यते। हत्वापि स इमां लोकान्न हंति न निबध्यते॥ ६॥ स्त्रीत्याह। यथेति

१३। तद्यथे। पीकाहलमग्रौ प्रोतं प्रहृयेतैवं हास्यमवेषामानः प्रहसंत इति भुत्तवष्टंतेन संवित कर्मविषयापि चि
 ताज्ञानिनोनास्ति ताह। इषीकेति॥ १४॥ उक्तार्थेन गवशक्यमपि प्रमाणयति। इमां। यथैधांसि इति॥ १५॥ १६

वि. नं.
२

अस्मिन्नेवार्थेनमावृत्तयेनपितृवधेननस्तेयेननक्षत्राणहत्यानाम्प्राप्येनचक्रुषोमुखंनीलंवेनीतिकौषीतकिम्
निवाक्यमर्थतःपठतिमातापित्रोरिति।नचेत्येकंपदंनीलपदंनीलमिति कान्तिरित्यर्थः॥१३॥ उक्तचतुर्विधोहि
ओद्वितीयप्रकारमाह।५॥वेति।इतितात्पर्येतिशेषः।अस्मिन्नर्थेतेतरेयक्रतिवाक्यमर्थतःपठति।सर्वान्का
मानिति॥१४॥जहद्विद्वान्ममाणस्त्विवाद्यानैर्वासातिनिर्वविद्यस्यैवनिपजनंस्मरन्निदंशरीरमिति॥१५॥

मातापित्रोर्वधुःस्तेयंनक्षत्राणहसामदीदृशं।नमुकिंनारायेतापंमुखकान्तिर्ननरपतीः॥१६॥५॥स्वाना
ववदेवास्पसर्वकामातिरीरिता।सर्वान्कामानमोप्राप्यहमृतोऽनवदित्यतः॥१७॥जहद्विद्वान्नि
प्राप्तस्त्विनियनिस्त्रयेतरेः॥शरीरंनस्मरेत्प्राणःकर्मणाजीवयेदमुं॥१८॥सर्वान्कामान्महाप्नोति
नान्यत्कर्मजन्मनिः॥वर्ततेऽत्रोत्रियेनोगायुगपक्कमवर्जिताः॥१९॥युवस्वरूपीचविद्यावात्रीरोगो
दृढचिन्तवान्।सैमीपेतःसर्वदृष्टीविन्नपूर्णप्रलयपायन्॥२०॥हेऽग्रेक्रतिवाक्यमर्थतःपठति
जहदिति॥२१॥तत्रैवतैरिरीयश्रुतिवाक्यमर्थतःपठति।सर्वान्कामान्महाप्नोतीति।ननुकर्मफलमो
गांगीकारेजन्मापिप्रसज्येतेतिश्रावकाह॥नान्यवदिति।ज्ञानेनसंसंचितकर्मणांदग्धत्वादभूत्तव
जन्मनास्तीत्यर्थः॥२२॥इदानींतैरिरीयकबृहदारण्यकवाक्यंसंक्षिप्यार्थतःपठति।युवेति॥२३॥

ननु सार्वभौमादीहिरण्यगन्तानां जीवनिष्ठानामानंदानां कथं सति निनिशं न वदत्याशंक्य सर्वमायानंदानां ज्ञा
तिना वगतः ब्रह्माशक्तानां न वदत्याह यमानंद इति ॥ २१ ॥ ननु सार्वभौमश्चोत्रियो विषय प्राप्ति सामानावाक्य
यमानंद साम्प्रति साशंक्य नैरपेक्ष सामात्रुति साम्प्रति साह मनेति ॥ इति साम्प्रति हेतुमाह नो गानिनि ॥ २३ ॥

सर्वमायुष्यकैतोर्गैः संपन्नसुखमनुमिपः ॥ यमानंदमवाप्नोति ब्रह्मविद्वत्तमश्रुते ॥ २२ ॥ मृत्युनो
गेहयोर्नास्ति कामसुखं रतः समा ॥ नो गान्त्रिकामते कस्य परस्यापि विवेकतः ॥ २३ ॥ श्रोत्रियत्वा
देदवास्वेनीगदोषानवेक्षते ॥ राजा बृहद्भ्यो दोषांस्तानायाति रुदाहरत ॥ २४ ॥ देहदोषाश्चिन्तये
षानो ग्पदोषाश्च नेकशः ॥ शुनावीते पायसेनी कामसुखं विवेकिनः ॥ २५ ॥ निःकामत्वे समे पन्नरा
तः साधनसंचये ॥ २६ ॥ स्वामी प्राविनाशादतिनीरनुवर्तते ॥ २७ ॥

विवेकतश्च कर्मय विहाणेति ॥ श्रोत्रियेति ॥ विषयदोषाः कस्मांश्चरवायां केनोक्ता इत्याशंक्य बृहद्भ्येन
मेवायणीयारब्धशाखायां गान्त्रिकामते ॥ राजा बृहद्भ्य इति ॥ २४ ॥ विवेकिनः कामानुदये दृष्टान्त
माह ॥ शुनेति ॥ २५ ॥ सार्वभौमाश्चोत्रियस्याधिक्यमाह ॥ निःकामत्वे इति ॥ २६ ॥ ॥

वि. नं.
३

सार्वज्ञीयं साधनं साधनं पश्चाच्चतुर्नाशनीतिश्चेति रोषदयत्वात् ॥ श्रोत्रियेभ्योऽतः उत्तराणां वासाधिक्यमित्यर्थः ॥ श्रोत्रि-
 यस्याधिक्यं तत्र माह ॥ गंधर्वेति ॥ २७ ॥ इदानीं गंधर्वानिंदैविध्यं स्त्रियिभ्यो कथयन् गंधर्वनिंदमाह ॥ अस्मिन्नि-
 ति ॥ २८ ॥ २९ ॥ चिरलोकपित्रानंदं दृश्याय चिरलोकपितृनाह ॥ अग्निधेति ॥ देवानंदं त्रैविध्यं ज्ञानाय दे-
 वानां यं श्रोत्रियस्यातस्तत्तानंदोधिकोऽन्यतः ॥ गंधर्वनिंदश्चाज्ञास्त्रिगुणोनास्त्रिविवेकिनः ॥ २७ ॥ अस्मि-
 न्कल्पे मनुष्यः सत्सु एषाकविरोधतः ॥ गंधर्वत्वं समापन्नो मर्त्यगंधर्व उच्यते ॥ २८ ॥ पूर्वकल्पे कृतास्तु-
 एषा कल्पदा वैवस्वते ॥ गंधर्वत्वं तादृशो न देवगंधर्व उच्यते ॥ २९ ॥ अग्निघातद्विद्यो लोके पितरश्चिरवर्ति-
 नः ॥ कल्पादा देवदेवत्वं गताः प्राजानंदेवताः ॥ ३० ॥ यमाग्निमुखदेवाः स्युः ज्ञाता विप्रहृदस्पती ॥ प्रजाप-
 ती विराट् प्रोक्ता ब्रह्मा मूत्रात्मनामकः ॥ ३१ ॥ सार्वज्ञीयादिस्त्रिगुणोऽतः उत्तराणां वासाधिक्यमित्यर्थः ॥ अवाङ्मन-
 सगम्यादिमात्मानंदस्ततः परः ॥ ३२ ॥

वनेदमाह ॥ कल्पेति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इन्द्रहृदस्पतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ सार्वज्ञीयादिस्त्रिगुणोऽतः उत्तराणां वासाधिक्यमित्यर्थः ॥ श्रोत्रियान्मनुष्येद्यो-
 तनायाह ॥ सार्वज्ञीयादीति ॥ एषः सर्वमोधिकमानंदमाह ॥ अवाङ्मनसोति ॥ यतो यमात्मानंदश्च
 सार्वज्ञीयसगम्यः ॥ एत एव सर्वमोधिक इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ॥
 अस्मिन्कल्पेऽथ मेधादिकर्मकृता महसदं ॥ अवाप्ता जानदे वैथार्याः ॥ ३४ ॥ उच्यते ॥

पं. द. श्री.
४

इदानीं एषां सर्वेषां मानंदाः श्रोत्रिये विद्यंते तस्मै तेषु निःस्पृहतादिमाह ॥ तैत्तिरीयैः ॥ उपपादितसु प्रसं-
हतिः सर्वकामेति ॥ इदानीं पक्षांतरमाह ॥ यदेति ॥ यथा स्वदेहश्चानेकाकारबुद्धिसाक्षित्वेनानेहित्वमितरेषुपि
देहेषु तद्वदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ न कृतकप्रकारेण ह्यस्यापि सर्वानिंदप्रानिरालीसाशंक्य सर्वेषु सर्वबुद्धिसाक्षित्वमिति
नानाभावा नैवमिमाह ॥ अतएवेति ॥ उक्तार्थेति ॥ शिरीषश्रुतिप्रमाणायति ॥ यो वेदति ॥ पुद्गाद्यानिहितं
तैत्तिरीयैः काम्येषु सर्वेषु मुखेषु श्रोत्रियोदतः ॥ निःस्पृहत्वेन सर्वेषां मानंदाः संतितस्मते ॥ ३६ ॥ सर्वकामासि
रेषोक्तयथासाक्षित्वदात्मना ॥ स्वदेहवशवदेहेषुपि नो गानवेदाते ॥ ३५ ॥ अतस्मात्पेतदस्मैवननुतस्य ह्य-
बोधतः ॥ यो वेद सोऽश्रुते सर्वान् कामानि स्वबोद्धति ॥ ३६ ॥ यथा सर्वस्मिन् तं स्वस्य साम्राज्यमिति सर्वदा ॥ अ-
हमन्ततथा ज्ञादश्वेति सामस्यस्वनिधीयते ॥ ३७ ॥ दुःखाभावश्च कामासिरूपस्यैव निरूपिते ॥ कृतकस्य
त्वमन्यत्र प्राप्तप्राप्यत्वमीदृशता ॥ ३८ ॥ न यं दृष्टिदीप्तिरिति सम्पगमा निरीरितं ॥ उनेत एवात्रानुसंधेयास्तोका
बुद्धिविश्रुत्ये ॥ ३९ ॥ अयो वेद सोऽश्रुतश्रुतियोजना ॥ ३६ ॥ इदानीं तृतीयं प्रकारमाह ॥ यदेति ॥ इमां लोकांका-
माना कामरूपं प्रनुसंवरन् इत्यादिनेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ अतीतप्रयेन सिद्धमर्थमंतिप्याह ॥ दुःखेति ॥ ३८ ॥ अवसि-
ति ॥ कृतकत्वप्राप्तप्राप्यत्वमित्कतयं दृष्टिदीप्तिरिति ॥ ३९ ॥ अतएवेति ॥ ३९ ॥

वि. नं.
४

हि

एकामुष्मिकवातसिद्धेशुक्रेश्वमिहये। बह्वहसंपुरास्मान्नासर्वमधनाकृतं॥४०॥ तदेतत्कृतकृत्यत्वंप्रतियोगि
पुरःसरं। अत्रुमदधः देवायमेवंवृष्पतिनिम्नः॥४१॥ दुःखिनीताः समरंभुक्कामपुत्राद्यपेक्षया। परमानंदप्रसू
दसंमरामिकिमिहया॥४२॥ अत्रुतिष्ठंनु कर्माणिपरलोकयियासवः। सर्वलोकात्मकः कस्मादनुतिष्ठामिकि
कथं॥४३॥ मात्तहानांतेरास्वाणिवेदान् आपयंनुवा। येनाधिकारिणोमेतुनाधिकारोः कियत्वनः॥४४॥ निद्रान
हेस्वानरौचेनेहामिनकरोमिचक्रिष्टारश्चैकस्ययंनिकिमेस्मादस्यकस्यनात॥४५॥ गुजापुजादिदद्येतनामा
रोपितवक्रिना। नामारोपितसंसारधमनैवमुदंनजे॥४६॥ शृण्वत्तत्तानतत्वात्तैजानकस्मात्तुल्येमुहं। मन्यं
तांसंशयापन्नामनन्येहममंशयः॥४७॥ विषयस्मोनिदिध्यासेत्किंभानमविषययि॥ देहात्मत्वविषयसि
नकदाविद्वताम्यहं॥४८॥ अहंमनुष्मत्कारिभवहारोविनाप्यमुं। विषयसिंचिरात्मस्त्ववासनातोः कस्यते
॥४९॥ अत्रारक्षकर्मणिहीणोभवहारोतिवर्तते। कर्मक्षयेत्वसौनैवशाम्येभानमहस्ररा॥५०॥ विरज
तंभवहतेरिष्टं चेधातनमस्तुने। अत्राधिकांभवहतिंपेक्षंध्यायाम्यहंकृतः॥५१॥ विज्ञेपोनास्त्रियस्यान्मे
नसमाधिस्ततोमम। विज्ञेपोवासमाधिवमिनसस्याधिकारिणः॥५२॥ नित्यानुनवरूपस्यकोमेवानुनवः
यक। कृतंकृत्यंप्रापणीयंप्राप्तमित्येवेनिश्चयः॥५३॥ भवहारोत्थौकिकोवाचास्त्रीयोवान्यथापिवा। ममाकर्तु
रेपस्ययथारक्षंभवर्ततां॥५४॥ अथवाहृत्कृत्योपिलोकानुग्रहकामया। नरास्त्रियेनैवमागेतिवर्तेहंकाम

त

महान्तिः॥५५॥ देवार्चनस्तान्नौचनिहादौवर्त्तनां वपुः॥ नारंजप्रवृत्तकैर्दत्तवत्तामायमस्त्रकं॥५६॥ वि
ल्लुध्माय बुधीर्यद्वाब्रुमानं देविलीयतां॥ माहं किंदप्यन्ननकुवेनापिकारये॥५७॥ कृतकृत्यतया वृत्तः प्रा
प्यतया पुनः॥ नृप्यन्नं वंस्तुमनसामनते मौनिरंतरं॥५८॥ धर्मो हं धर्मो हं नित्यं स्नात्मानं मंजमावेति॥ ध
र्मो हं धर्मो हं ब्रह्मानंदो विनाति मे स्पृष्टं॥५९॥ धर्मो हं धर्मो हं दुःखं संसारिकं न वेत्ति॥ धर्मो हं धर्मो हं
स्वस्मात् ज्ञानं पतोयितं कापि॥६०॥ धर्मो हं धर्मो हं कर्त्तव्यमेव विद्यते किंचित्॥ धर्मो हं धर्मो हं प्राप्तं यं
वं मयं संपन्नः॥६१॥ धर्मो हं धर्मो हं नृने मे कोपमानवे लोके॥ धर्मो हं धर्मो हं धर्मः धर्मः पुनः पुनर्ध
र्मः॥६२॥ अहो पुण्यं महो पुण्यं फलितं फलितं दृढं॥ अस्मि पुण्यं संपन्नैरहो वयं महो वयं॥६३॥ अहो
चास्व महो चास्व महो गुरु महो गुरुः॥ अहो ज्ञानं महो ज्ञानं महो सुखं महो सुखं॥६४॥ ॥ इमं मया यद्य
मुपसहरति॥ ब्रह्मानंदानि धेयं ये च त्रुये च त्रुया ध्याय ईरितः॥ विद्यानंदस्तु त्वत्तिः मयं तो मास इष्य
तां॥६५॥ ॥ इति श्री परमहंस परिव्राजकाचार्य श्री नारदी तीर्थ विद्यारण्य मुनि वर्य किंकरेण श्री रा
मकृष्णारम्य विदुषा विरचिते ब्रह्मानंदे विद्यानंदे नाम चतुर्थोऽध्यायः॥४॥ ॥